

БОГДАНОВ
Вячеслав Леонідович —
академік НАН України,
головний учений секретар
НАН України

ВИДАТНИЙ ОРГАНІЗАТОР ВІТЧИЗНЯНОЇ НАУКИ

До 70-річчя від дня народження
академіка НАН України А.П. Шпака

Статтю присвячено науково-організаційній діяльності в Президії Національної академії наук України знаного ученого-фізика та матеріалознавця, видатного організатора науки, талановитого педагога і громадського діяча академіка НАН України Анатолія Петровича Шпака.

12 травня 2019 р. виповнилося 70 років від дня народження академіка НАН України А.П. Шпака. На жаль, цю дату наукова громадськість відзначає без нього, оскільки Анатолій Петрович передчасно покинув цей світ майже вісім років тому, пішов від нас у розквіті творчих сил і можливостей, не реалізувавши до кінця свій багатий науковий і організаторський потенціал. У статті увагу зосереджено лише на одній іпостасі цієї непересічної та яскравої особистості, а саме — на його діяльності як видатного організатора української науки.

У травні 1977 р., у зовсім молодому 28-річному віці, Анатолій Петрович паралельно з роботою в Інституті металофізики АН УРСР почав працювати в Науково-організаційному відділі — провідному підрозділі апарату Президії Академії — на посаді наукового співробітника-консультанта. Це певною мірою було зумовлено й тим, що його науковий керівник по Інституту академік Володимир Володимирович Немошкаленко за деякий час до того очолював Науково-організаційний відділ Президії АН УРСР. З того часу впродовж кількох десятиліть діяльність А.П. Шпака була нерозривно пов'язана із штабом української науки — Президією Національної академії наук України. Тут, під керівництвом Б.Є. Патона, його учнів та послідовників, зокрема академіків І.К. Походні, Б.С. Стогнія, члена-кореспондента В.Ю. Тонкаля відбулося становлення і зростання А.П. Шпака як талановитого теоретика і практика науково-організаційної діяльності Академії.

Високі ділові якості Анатолія Петровича, його відповідальне і творче ставлення до роботи сприяли швидкому кар'єрному

В Інституті електронної фізики НАН України (зліва направо): В.Г. Бар'яhtar, О.Б. Шпеник, Б.Є. Патон, А.П. Шпак. 1993 р.

В Інституті металофізики (зліва направо): А.П. Шпак, Б.Є. Патон, В.Б. Молодкін, В.В. Немошкаленко, В.А. Андрущенко. 2002 р.

зростанню в апараті Президії. З 1979 р. він учений секретар Сектору фізико-технічних і математичних наук відділу, з 1983 р. — заступник начальника відділу, керівник Сектору зведеного планування, а з 1988 р. — начальник Науково-організаційного відділу, перший заступник головного ученого секретаря Президії Академії.

Період 1988–1993 рр., коли А.П. Шпак перебував на посаді начальника Науково-організаційного відділу, став першим серйозним його випробуванням на міцність як людини та академічного керівника. Це був непростий часовий проміжок у житті СРСР, України та її

Академії наук, коли завершувався етап перебудови й гласності, що висвітлив наростання кризових явищ в економіці країни, активізував демократичні суспільно-політичні процеси, прагнення республіки до незалежності. У цей період в країні запроваджувалися нові принципи планування науково-дослідних робіт, встановлювалися нові форми зв'язків науки з технікою і виробництвом, формувалися та реалізовувалися важливі науково-технічні програми. І ключову роль в організації виконання відповідних завдань по Академії відігравав саме керований Анатолієм Петровичем Науково-організаційний відділ. Слід зазначити, що А.П. Шпак виявився на рівні вимог часу, ставши одним з активних учасників процесу адаптації Академії до нових умов і нових викликів.

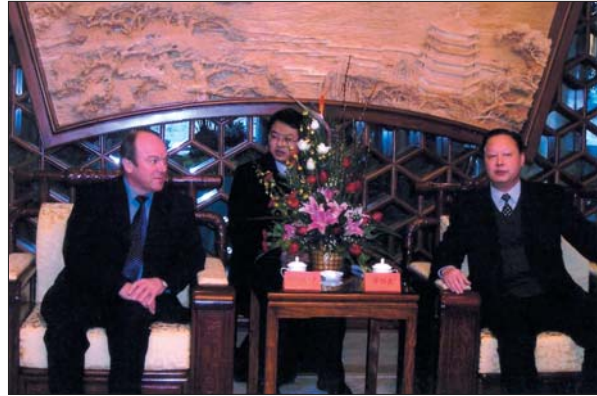
Назвемо тільки найактуальніші загальноакадемічні питання, які в цей період вимагали постійної уваги і вжиття невідкладних заходів. Так, наприкінці 1989 р. на сесії Загальних зборів АН УРСР було затверджено концепцію її розвитку — основний документ при розробленні нового академічного Статуту. Важливою для Академії стала Постанова Президії Верховної Ради УРСР від 17 січня 1991 р. «Про статус Академії наук УРСР», якою було визначено новий рівень прав і обов'язків Академії, окреслено її відносини з державними органами. За цією Постановою Академія набула більшої самостійності як самоврядна організація з державним фінансуванням. У січні наступного року було видано Указ Президента України «Про забезпечення діяльності та розвитку Академії наук України», за яким вона визначалася вищою науковою установою України зі статусом самоврядної організації.

Анатолій Петрович був одним з тих науковців Академії, хто одразу після 26 квітня 1986 р. активно долучився до заходів з ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській атомній електростанції. Вже 6 травня він за дорученням Президента Академії академіка Б.Є. Патона терміново організував поїздку групи фахівців до м. Чорнобиль для надання академіку АН СРСР Є.П. Веліхову ґрунтовних матеріа-

лів та відповідних пропозицій щодо вирішення однієї з найгостріших і найнебезпечніших проблем тих днів — охолодження реактора аварійного блока станції. З 19 травня А.П. Шпак увійшов до складу тимчасової комісії Академії з інженерно-технічних проблем ліквідації наслідків аварії (голова комісії — академік І.К. Походня), а з 4 червня — постійно діючої комісії Президії АН УРСР з питань, пов'язаних з аварією на Чорнобильській АЕС (голова комісії — академік В.І. Трефілов). І сьогодні слід з великою вдячністю згадати ініціативу академіка А.П. Шпака щодо створення до 85-річчя НАН України двотомного документально-публіцистичного видання, в якому вперше масштабно було висвітлено унікальну роль нашої Академії у подоланні наслідків Чорнобильської катастрофи впродовж 1986–1987 рр. Саме завдяки двотомнику «Чорнобиль. 1986–1987» імена співробітників академічних установ, які зробили героїчний внесок у боротьбу з наслідками цієї найбільшої техногенної катастрофи, назавжди вписано в історію.

З 1993 р. діяльність А.П. Шпака на науково-організаційній ниві перейшла на якісно новий рівень. Того року постановою Президії його було призначено виконувачем обов'язків головного ученого секретаря Президії НАН України, а в 1995 р. на Загальних зборах Академії — обрано на посаду головного ученого секретаря. З 1998 р. академік НАН України А.П. Шпак — перший віце-президент — головний учений секретар НАН України, а з 2002 р. і до своєї смерті він також був директором Інституту металофізики ім. Г.В. Курдюмова НАН України.

Отже, Анатолій Петрович Шпак, як представник молодого покоління науковців і управлінців, з 80-х років минулого століття почав відігравати помітну роль у команді Президента НАН України академіка Б.Є. Патона, а з середини 90-х — став однією з ключових фігур у керівництві Академії, надійним помічником і соратником Бориса Євгеновича. Цьому, безумовно, сприяли притаманні йому талант вченого та організатора науки, колосальна працездатність, енергійність, цілеспрямованість,

Перший віце-президент — головний учений секретар НАН України академік А.П. Шпак і губернатор провінції Чжецзян. Ханчжоу, КНР, грудень 2005 р.

Академік НАН України А.П. Шпак приймає делегацію Ради з питань науково-технічних досліджень Туреччини (TUBITAK), червень 2006 р.

відповідальність, ініціативність, комплексний підхід до вирішення різних проблем, вміння підбирати й виховувати кадри, виваженість і вимогливість до себе та свого оточення. Якщо в науці його вчителем був В.В. Немошкаленко, то в організації науки — Б.Є. Патон, особистий приклад і настанови якого сприяли формуванню Анатолія Петровича як керівника вищої ланки.

На посадах головного вченого секретаря Академії та її першого віце-президента А.П. Шпак був організатором послідовних заходів Президії

Під час засідання Ради Міжнародної асоціації академій наук. Київ, 23 листопада 2005 р.

Нарада під головуванням Президента України В.А. Ющенка з питань створення в м. Суми науково-виробничої бази спеціальної металургії, 23 березня 2007 р.

З академіком Є.П. Веліховим

дії НАН України, спрямованих на збереження наукового, кадрового потенціалу академічної науки, глибоку реорганізацію діяльності Академії відповідно до завдань того часу, становлення і розвиток життєво необхідних незалежній Україні наукових напрямів, вдосконалення організації та координації фундаментальних і прикладних досліджень, на підготовку наукових кадрів. У непростих умовах становлення державності, протидіючи необґрунтованим бажанням деяких політиків позбутися нібито «зайвого для України надлишкового наукового потенціалу», академік А.П. Шпак, разом з іншими провідними вченими, доклав чимало зусиль для відстоювання пріоритетів академічної науки, досягнення порозуміння й розвитку співробітництва Академії з органами державної влади, політикумом, діловими колами.

А.П. Шпак забезпечував реалізацію перших серйозних кроків з впровадження в НАН України програмно-цільових та конкурсних засад в організації та проведенні досліджень, оптимізації структури Академії та розвитку її інноваційної інфраструктури, створенню в ній за участю провідних наукових установ технологічних парків. У цей період проводилася велика робота з організації в різних регіонах країни нових академічних інститутів з актуальних напрямів науки і техніки. Було створено понад 20 таких установ, зокрема Інститут фізики конденсованих систем, Інститут проблем математичних машин і систем, Інститут програмних систем, Інститут імпульсних процесів і технологій, Інститут біоколоїдної хімії, Інститут екології Карпат, Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень, Інститут української археографії та джерелознавства, Інститут соціології, Інститут української мови, Інститут сходознавства, Інститут національних відносин і політології, Інститут народознавства, Інститут українознавства.

Академік А.П. Шпак докладав значних зусиль до відродження та започаткування в Академії і загалом у країні сучасних наукових напрямів, зокрема в галузі нанofізики та нанотехнологій. Так, у 2003 р. він ініціював підготовку та реалізацію в Академії першої наукової

програми в цій перспективній галузі — цільової комплексної програми фундаментальних досліджень «Наноструктурні системи, наноматеріали, нанотехнології», а також був одним з ініціаторів і розробників Державної науково-технічної програми «Нанотехнології та наноматеріали» на 2010–2014 рр. Вагомою є його роль у створенні умов для належного матеріально-технічного, кадрового та інформаційного забезпечення досліджень, збереження та ефективного використання майнового комплексу Академії. Зусиллями А.П. Шпака було дано визначальний поштовх широкому впровадженню в діяльність інститутів НАН України новітніх інформаційних технологій.

Важливе місце у науково-організаційній діяльності А.П. Шпака посідало створення оновленої законодавчої та нормативної бази розвитку науково-технічної сфери, насамперед академічної науки. Зокрема, він брав безпосередню участь у підготовці прогресивних на той час законів України «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про особливості правового режиму діяльності Національної академії наук України, національних галузевих академій наук та статусу їх майнового комплексу», «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки», нової редакції Статуту Академії.

А.П. Шпак зробив вагомий внесок у розвиток на нових організаційних засадах міжнародної співпраці Академії, як вищої наукової установи суверенної європейської держави, з провідними науковими центрами світу, забезпечення її глибокої інтеграції до світового наукового дослідницького простору. Як член багатьох міжнародних наукових товариств, рад і комісій, зокрема Національної комісії у справах ЮНЕСКО, Ради Міжнародного інституту прикладного системного аналізу, наукової ради Міжнародного наукового фонду та INTAS академік НАН України А.П. Шпак дбав про зміцнення міжнародних наукових зв'язків Академії. Здійснені ним заходи у цьому важливому науково-організаційному напрямі вже сьогодні дають свої плоди — участь наукових установ Академії у міжнародних наукових проектах та програмах постійно розширюється.

З Президентом НАН України академіком Б.Є. Патоним

Разом з академіком Б.Є. Патоним Анатолій Петрович Шпак відіграв ключову роль у створенні в 1993 р. та забезпеченні ефективної роботи Міжнародної асоціації академій наук (МААН) — відомої неурядової регіональної наукової організації, яка в подальшому набула консультативного статусу в ЮНЕСКО. Вагомою є заслуга А.П. Шпака у розробленні установчих документів МААН, підготовці й проведенні засідань вищого органу цієї Асоціації — Ради МААН, у яких він незмінно брав активну участь. Свідченням високого міжнародного авторитету стало нагородження у 2003 р. академіка НАН України А.П. Шпака срібною медаллю МААН «За сприяння розвитку науки».

В особі А.П. Шпака органічно поєднувався не тільки талант вченого, блискучого організатора і керівника науки, громадського діяча, а й

педагога. Значну увагу він приділяв інтеграції науки та освіти. У 1998–2001 рр. завідував кафедрою в Київському політехнічному інституті, став одним з ініціаторів створення фізико-технічного факультету КПІ, протягом багатьох років очолював кафедри в Національному авіаційному університеті та Київському відділенні Московського фізико-технічного інституту.

Академік НАН України А.П. Шпак підготував понад 30 кандидатів і докторів наук, був науковим лідером очолюваного ним Інституту металофізики ім. Г.В. Курдюмова НАН України. Він створив наукову школу в галузі нанофізики — неформальну спільноту дослідників високої кваліфікації в галузі нанотехнологій, об'єднаних однаковими підходами до розв'язання проблем, стилем роботи й мислення, оригінальністю ідей і методів реалізації своєї дослідницької програми, яка отримала вагомі наукові результати і здобула заслужений авторитет та широке визнання.

Академік НАН України А.П. Шпак здійснював велику науково-організаційну і координа-

ційну роботу на рівні країни. Він був членом колегій ряду відомств, членом президії Вищої атестаційної комісії України, головою Міжвідомчої наукової ради «Фізика твердого тіла», науковим керівником Державної науково-технічної програми «Нанотехнології та наноматеріали», керівником секції Комітету з Державних премій України в галузі науки і техніки.

Анатолій Петрович Шпак мав високий авторитет і користувався глибокою повагою наукової громадськості як України, так і зарубіжжя, колективів установ НАН України, співробітників апарату Президії. Його дуже високо цінував Президент нашої Академії Борис Євгенович Патон.

Впевнений, що всі, кому випала доля безпосередньо працювати і спілкуватися з Анатолієм Петровичем Шпаком, пам'ятатимуть його не лише як знаного вченого, видатного організатора науки, талановитого і вимогливого керівника, а й як інтелігентну, мудру, чуйну людину, щирого колегу і товариша, здатного зрозуміти кожного і прийти на допомогу.